

Bērnu aizsardzības
centrs

Bērnu seksuālās uzvedības novērtēšanas luksofors

Rīga, 2026

Materiāla sagatavotājs: Bērnu aizsardzības centrs

Materiāls tapis sadarbībā ar Nodibinājumu “Centrs Dardedze”, Latvijas Republikas Tiesībsarga biroju, Tieslietu ministriju, Valsts policiju, Valsts probācijas dienestu, Latvijas pašvaldību sociālo dienestu vadītāju apvienību, Latvijas sociālo darbinieku biedrību, Latvijas Bāriņtiesu darbinieku asociāciju, biedrību "Papardes zieds", Uzvedība.lv, Latvijas Drošāka interneta centru, Latvijas Universitāti.

© Bērnu aizsardzības centrs, 2026.

Saturs

Terminu skaidrojumi	4
Ievads	5
Kas jāņem vērā, lietojot bērnu seksuālās uzvedības novērtēšanas luksoforu?	6
Seksuālās uzvedības luksofors līdz 3 gadu vecumam	9
Seksuālās uzvedības luksofors 4-6 gadu vecumam	10
Seksuālās uzvedības luksofors 7-9 gadu vecumam	11
Seksuālās uzvedības luksofors 10-11 gadu vecumam.....	13
Seksuālās uzvedības luksofors 12-14 gadu vecumam.....	15
Seksuālās uzvedības luksofors 15-17 gadu vecumam	17
Kā reaģēt?	19
Pie kā vērsties?	20
Iestāžu un speciālistu kompetences	24
Atsauces un izmantotie resursi	27

Terminu skaidrojumi

Termins	Skaidrojums
Bērns	Persona, kas nav sasniegusi 18 gadu vecumu.[1]
Seksuāla izmantošana	Jebkādu seksuāla rakstura darbību veikšana ar vai bez fiziska kontakta ar bērnu nolūkā sniegt vai gūt seksuālu stimulāciju vai seksuālu apmierinājumu, vai citādu labumu, ko veic pieaugušais vai cits bērns, kurš sava vecuma vai attīstības dēļ atrodas atbildības, uzticības vai spēka pozīcijās attiecībā pret upuri, tai skaitā pakļaujot bērnu citu seksualitātei vai izmantojot informācijas vai komunikāciju tehnoloģijas. Seksuāla izmantošana var izpausties gan netiešos, gan tiešos seksuālos kontaktos. Tāpat aizvien biežāk bērni seksuālai izmantošanai tiek pakļauti internetā - spiežot bērnu uzņemt un izsūtīt savus vai vienaudžu kailfoto un video materiālus, skatīties pornogrāfiska rakstura materiālu. [2]
Kaitējoša seksuāla uzvedība	Uzvedība, ko raksturo bērnu seksuāla rakstura izteikumi vai darbības, kas neatbilst viņu vecumposmam un var nodarīt kaitējumu pašam vai citiem bērniem. [3]
Pornogrāfiska rakstura materiāls	Sacerējums, iespieddarbs, attēls, datorprogramma, filma, video vai skaņu ieraksts, televīzijas raidījums vai radiatoraidījums, cits materiāls jebkurā formā vai veidā, kuram nav sabiedrību izglītojošas vai informējošas, zinātniskas vai mākslinieciskas vērtības un kurā tieši, detalizēti un atklāti naturālistiski: a) pilnīgi vai daļēji attēloti dzimumorgāni, b) attēlots vai aprakstīts dzimumakts vai dzimumtieksmes apmierināšana pretdabiskā veidā, dzimumtieksmes apmierināšana ar masturbāciju vai citas seksuālas darbības, tai skaitā minēto darbību imitācija, c) attēlota vai aprakstīta dzimumtieksmes apmierināšana vardarbīgā veidā, brutalitāte dzimumattiecībās (sadistiskas un mazohistiskas darbības), dzimumtieksmes apmierināšana ar dzīvniekiem vai nekrofilija. [4]
Bērnu pornogrāfija (bērnu seksuālās izmantošanas materiāls)	Pornogrāfisks priekšnesums, kurā iesaistīts bērns, vai pornogrāfiska rakstura materiāls, kurā attēlots vai aprakstīts bērns. Par bērnu pornogrāfiju uzskatāms arī jebkāds cits priekšnesums vai materiāls, kurā: a) demonstrēts, attēlots vai aprakstīts bērns, kas iesaistīts seksuālā darbībā vai ir seksuālā pozā vai neķītra rakstura tērpā, vai seksuālos nolūkos attēlots vai aprakstīts bērns pilnīgi vai daļēji bez apģērba, b) pilnīgi vai daļēji attēloti personas bērna izskatā dzimumorgāni vai attēlota vai aprakstīta persona bērna izskatā, kas iesaistīta seksuāla rakstura darbībās; c) ir reālistiski attēli ar reāli neeksistējoša bērna dzimumorgāniem vai neeksistējošu bērnu, kas iesaistīts minētajās darbībās vai attēlota seksuālā veidā. [5]

Ievads

Zināšanas par to, kā atpazīt un izprast bērnu un jauniešu seksuālo uzvedību ir būtiskas, lai pieaugušie varētu **sniegt atbalstu**, palīdzot bērniem izprast savu ķermeni un tā robežas, kā arī laicīgi identificēt iespējamus kaitējošas seksuālas uzvedības riskus un seksuālās izmantošanas pazīmes. **Bērnu seksuālās uzvedības luksofors ir atbalsta rīks speciālistiem, kuri ikdienā strādā ar bērniem. Tā mērķis ir sniegt pazīmju iedalījumu, kas palīdz pieaugušajam atpazīt un izvērtēt bērnu seksuālo uzvedību, kā arī atbilstoši reaģēt.**

Bērna uzvedība bieži pasaka vairāk nekā vārdi. Vērīgi vērojot, mēs varam iegūt būtisku informāciju par bērna emocionālo stāvokli, pārdzīvojumiem un attīstību. Tas īpaši attiecas uz seksuālo uzvedību, kas var būt gan atbilstoša vecumam, gan signalizēt par nepieciešamību rīkoties.

Seksuālās uzvedības “luksofora” princips

Bērnu seksuālo uzvedību iedala trīs krāsu kategorijās – zaļā, dzeltenā un sarkanā – atkarībā no uzvedības atbilstības vecumam un iespējamā riska.

	<p>Zaļā uzvedība – vecumam atbilstoša</p> <p>Šī uzvedība atbilst bērna vecumposmam un attīstības līmenim. Tā nav bīstama vai kaitējoša. Tāpat ir normāli, ja bērns neveic visas darbības, kas atbilst šai kategorijai.</p> <p>Kā reaģēt?</p> <p>Vecumam piemērotā un cieņpilnā veidā sniedz bērnam zināšanas par viņa ķermeni, robežām un drošām attiecībām.</p>
	<p>Dzeltenā uzvedība – nepieciešama pastiprināta uzmanība</p> <p>Šāda uzvedība signalizē par nepieciešamību pievērst notiekošajam pastiprinātu uzmanību. Tā var liecināt par informācijas un izpratnes trūkumu, attīstības traucējumiem, emocionālām grūtībām vai pieredzētu vardarbību. Šī uzvedība var būt potenciāli kaitējoša, ja netiek atbilstoši reaģēts.</p> <p>Kā reaģēt?</p> <p>Skaidro bērnam drošības jautājumus viņa vecumam atbilstošā un iejūtīgā veidā. Mēģini saprast uzvedības cēloņus. Konsultējies ar vecākiem vai likumiskajiem pārstāvjiem, ievāc papildus informāciju un vajadzības gadījumā izstrādā atbalsta plānu (uzvedības korekcijas plāns). Ja nepieciešams, iesaisti speciālistu (piemēram, psihologu), lai nodrošinātu bērnam pilnvērtīgu atbalstu. Ja uzvedība nemainās, tā var kļūt par sarkano uzvedību.</p>

Sarkanā uzvedība – bīstama vai kaitējoša

Šī uzvedība ir nopietns signāls – tā var kaitēt pašam bērnam vai citiem.

Kā reaģēt?

Nekavējoties, cieņpilnā veidā pārtrauc bērna uzvedību. Skaidro bērnam drošības informāciju **cieņpilnā** un vecumam piemērotā veidā. Pārrunā situāciju ar vecākiem vai likumiskajiem pārstāvjiem un **obligāti komandā** pieņem lēmumu par atbilstoša speciālista iesaisti: psihologs, ārsts, sociālais darbinieks vai policija (atkarībā no situācijas).

Sarkanās uzvedības gadījumos vienmēr nepieciešams darbs komandā. Aicinām organizēt **starpinstitūciju sanākumi (STIS)**, kurā dažādu jomu speciālisti kopā pieņems lēmumu par turpmākajām darbībām, lai tās būtu bērna labākajās interesēs.

Kas jāņem vērā, lietojot bērnu seksuālās uzvedības novērtēšanas luksoforu?

- **Zināšanas un attieksme ir būtiskas.** Speciālistam jābūt zinošam par bērnu seksualitātes attīstību un jāizrāda cieņpilna, izprotoša un nosvērta attieksme. Gan pārreaģēšana, gan nereaģēšana var bērnam kaitēt. Svarīgi uz bērniem raudzīties ar vēlmi izprast un atbalstīt, nevis pieķert vai sodīt.
- **Jāņem vērā bērna attīstība.** Šajā materiālā norādītās vecumposmu robežas ir attiecināmas uz bērniem ar neirotipisku attīstību. Bērniem ar attīstības traucējumiem attīstības gaita var būt atšķirīga. Tā kā šie bērni daudz biežāk kļūst par seksuālas izmantošanas upuriem vai paši pārkāpj robežas, ļoti būtiski regulāri, iejūtīgi un saprotamā veidā atgādināt drošības informāciju. Pāridarījuma gadījumā bērnam un ģimenei nepieciešama psiholoģiska palīdzība, ne sods.
- **Svarīgs ir kopējais konteksts.** Neizdari secinājumus tikai pēc vienas epizodes. Vērtē uzvedību kontekstā ar bērna attīstības līmeni, izpratni, uzvedības biežumu un iespējamajiem iemesliem.
- **Meklē atbalstu komandā.** It īpaši sarkanās uzvedības gadījumā – sarežģītus lēmumus nepieņem vienpersoniski. Konsultējies ar citiem speciālistiem (piemēram, organizējot starpprofesionāļu sapulces iestādes līmenī, starpinstitūciju sanāksmes (STIS) vai pārrunājot gadījumu pašvaldību bērnu tiesību aizsardzības sadarbības grupā), vienlaikus rūpējoties par konfidencialitāti. Aicinām apzināt sev pieejamos atbalsta pasākumus (piemēram, individuālās supervīzijas) un tos aktīvi izmantot.

- **Vecāki vai likumiskie pārstāvji ir sadarbības partneri.** Vienmēr sadarbojies ar bērna vecākiem vai likumiskajiem pārstāvjiem, lai kopīgi rastu bērnam labāko risinājumu.
- **Apzinies riskus digitālajā vidē.** Mūsdienās svarīgi ir apzināties, ka arī digitālajā vidē bērns var saskarties ar savam vecumam nepiemērotu informāciju, kā arī nonākt kontaktā ar personām, kas var apdraudēt bērna drošību. Jāņem vērā – arī mākslīgā intelekta rīku ļaunprātīga izmantošana var radīt apdraudējumu bērnam (piemēram, bērna seksuālās izmantošanas materiāla veidošana (dziļviltojums jeb *deepfake*)).
- **Bērna dzimums neietekmē uzvedības izvērtējumu.** Seksuālās uzvedības novērtējumā svarīgs ir bērna uzvedības saturs, nevis dzimums.
- **Uzvedības kategorijas ne vienmēr ir pēctecīgas.** Ne visos gadījumos uzvedība progresē no zaļās uz dzelteni un tad sarkano uzvedību – tā var mainīties neregulāri.
- **Zaļās uzvedības kategorija ir atbilstoša, bet ne obligāta.** Šie uzvedības piemēri norāda uz tipisku vecumam atbilstošu uzvedību, taču ne visi bērni tā uzvedīsies, un arī tas ir normāli.
- **Vecuma robežas ir orientējošas.** Katrs bērns attīstās individuāli – to jāņem vērā, izvērtējot konkrēto uzvedību.

Luksoforā **bērnu vecumposmi** ir veidoti, pamatojoties uz bērnu attīstību dažādos vecumos, tomēr ir svarīgi apzināties vecumu, no kura mainās bērna atbildības. Šī informācija ir paredzēta, lai nepieciešamības gadījumā **cieņpilnā veidā** bērnu izglītotu par viņa atbildību un tiesībām.

Līdz 14 gadu vecumam – mazgadīga persona un persona bezpalīdzības stāvoklī

Bērns, kurš nav sasniedzis 14 gadu vecumu, saskaņā ar Krimināllikuma 166.¹ pantu, tiek uzskatīts par personu bezpalīdzības stāvoklī.

Tas nozīmē, ka šī vecuma bērns nav atbildīgs par savām darbībām krimināltiesiskā izpratnē, un jebkāda viņa iesaistīšana prettiesiskās situācijās jāvērtē īpaši nopietni.

No 14 gadu vecuma iestājas atbildība – gan administratīvā, gan kriminālatbildība.

Līdz 16 gadu vecumam – īpaši aizsargāta nepilngadība

16 gadi ir vecums, kad, atbilstoši Latvijas likumdošanai, bērnam iestājas dzimumbriedums jeb dzimumpilngadības vecums – tas ir vecums, līdz kuram, saskaņā ar valsts tiesību aktiem, ir aizliegts iesaistīties seksuālās darbībās ar bērnu. Līdz ar to, no likuma viedokļa, labprātīgās seksuālās darbībās bērns drīkst iesaistīties no 16 gadiem.

Līdz 18 gadu vecumam – nepilngadīga persona

Visi bērni un jaunieši līdz 18 gadu vecumam ir juridiski nepilngadīgas personas. Tas nozīmē, ka viņi ir tiesiski aizsargāti, un pieaugušajiem ir īpaša atbildība par viņu drošību un attīstību. Šis statuss ir būtisks gan civiltiesiskajā, gan krimināltiesiskajā regulējumā.

Saskaņā ar Latvijas tiesību aktiem bērniem līdz 18 gadu vecumam ir aizliegts demonstrēt pornogrāfiska rakstura materiālus, kā arī bērnam nedrīkst būt pieejami šāda rakstura materiāli

No 11 līdz 18 gadiem – var piemērot audzinošus piespiedu līdzekļus

Bērniem vecumā no 11 līdz 18 gadiem, kuri izrāda prettiesisku vai sociāli nepieņemamu uzvedību, var piemērot audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus (piemēram, sociālo korekciju, speciālus atbalsta plānus (uzvedības korekcijas plānus), sociālo uzraudzību). Šī mehānisma mērķis nav sods, bet iespēja koriģēt uzvedību atbalstošā, izglītojošā veidā, ņemot vērā bērna vecumu un vajadzības.

Normatīvie akti, kas nosaka minētās bērna tiesības un atbildības dažādos vecumos

- Administratīvās atbildības likums. Latvijas Vēstnesis, 225, 14.11.2018.
<https://likumi.lv/ta/id/303007>
- Bērnu tiesību aizsardzības likums. Latvijas Vēstnesis, 199/200, 08.07.1998.
<https://likumi.lv/ta/id/49096>
- Krimināllikums. Latvijas Vēstnesis, 199/200, 08.07.1998. <https://likumi.lv/ta/id/88966>
- Likums "Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem". Latvijas Vēstnesis, 168, 19.11.2002. <https://likumi.lv/ta/id/68489>
- Pornogrāfijas ierobežošanas likums. Latvijas Vēstnesis, 83, 24.05.2007.
<https://likumi.lv/ta/id/157638>

Seksuālās uzvedības luksofors līdz 3 gadu vecumam

Zaļā uzvedība	Dzeltenā uzvedība	Sarkanā uzvedība
<ul style="list-style-type: none"> • Pieskaras, pēta, spēlējas ar saviem dzimumorgāniem, izturas pret tiem tāpat kā pret jebkuru citu ķermeņa daļu. • Izbauda sajūtas, pieskaroties savām ķermeņa daļām un berzējot savas ķermeņa daļas pret citiem priekšmetiem, piemēram, rotaļlietām. • Gūst prieku no sava kailuma. • Pēta un mēģina pieskarties citu bērnu vai pieaugušo intīmajām ķermeņa daļām (krūtīm, dibenam, dzimumorgāniem). • Zēniem var būt erekcija. 	<ul style="list-style-type: none"> • Pastiprināta, uzstājīga interese par pieskaršanos saviem vai citu bērnu vai pieaugušo dzimumorgāniem. • Interese par savu dzimumorgānu aiztikšanu sāk nomākt citas ikdienas darbības. • Uzstājīgi cenšas pārkāpt citu cilvēku robežas. 	<ul style="list-style-type: none"> • Izrāda diskomfortu dzimumorgānos, tie ir iekaisuši. • Infekcijas vai izdalījumi no dzimumorgāniem. • Dzimumorgānu traumas. • Pārmērīga interese par savu dzimumorgānu aiztikšanu traucē veikt ikdienas darbības, izraisa dzimumorgānu traumas vai ir ilgstoša. • Izteiktas seksuāla rakstura spēles vai rotaļas, piemēram, dzimumakta imitācija. • Piespiež, iesaista citus bērnus seksuāla rakstura darbībās, piemēram, guļas virsū.

Seksuālās uzvedības luksofors 4-6 gadu vecumam

Zaļā uzvedība	Dzeltenā uzvedība	Sarkanā uzvedība
<ul style="list-style-type: none"> • Pieskaras un pēta savus dzimumorgānus, un tas nenomāc ikdienas aktivitātes. • Pieskaras saviem dzimumorgāniem iemiesot vai satraukuma brīžos. • Pēta vai retu reizi mēģina pieskarties citu bērnu vai pieaugušo intīmajām ķermeņa zonām. • Spēlē “mammās un tētus”, “ārstus un medmāsas”, “precēšanās”, “parādi man - es tev”, “bučošanās”, “palikšana stāvoklī” kopā ar sava vecuma bērniem. • Gūst prieku no sava kailuma. • Interesējas par vispārīgiem ar ķermeni saistītiem jautājumiem: ķermeņa daļām un to funkcijām, atšķirībām starp zēniem un meitenēm, kā rodas bērni, u.c. • Joki par dzimumorgāniem, čurām, kakām, u.c. 	<ul style="list-style-type: none"> • Interese par savu dzimumorgānu aiztikšanu sāk nomākt citas ikdienas darbības. • Pastiprināti interesējas par seksuāla rakstura saturu un informāciju (piemēram, spēlē videospēles ar seksuālu raksturu). • Runā par seksuāla rakstura darbībām ārpus izglītojoša konteksta. • Izteikti pauž vēlmi pieskarties citu cilvēku intīmajām ķermeņa zonām. • Pret citu bērnu gribu rausta viņu biksītes vai bikses vai ceļ svārkus. • Runā par seksuāla rakstura darbībām, izmantojot pieaugušajiem raksturīgu, necenzētu valodu. • Uzstājīgi grib redzēt vai pieskarties citu cilvēku dzimumorgāniem (piemēram, tualetē vai ģērbjoties). • Publiski pašapmierinās. • Aizskar dzīvnieku ģenitālijas. • Filmē vai fotografē sevi kailu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Pārmērīga interese par savu dzimumorgānu aiztikšanu traucē veikt ikdienas darbības, izraisa dzimumorgānu traumas vai ir ilgstoša. • Izrāda diskomfortu dzimumorgānos, tie ir iekaisuši, savainoti, apsārtuši, pamanāmi izdalījumi. • Ievieto intīmajās ķermeņa daļās priekšmetus (sev vai citiem). • Sarunās, radošās aktivitātēs, rotaļās izteikti atkārtojas seksuālas tēmas. • Uzstājīgi interesējas par citu bērnu vai pieaugušo intīmajām ķermeņa daļām vai mēģina tām pieskarties. • Iesaista citus bērnus seksuāla rakstura rotaļās pret viņu gribu. • Mērķtiecīga un atkārtota dzīvnieku ģenitāliju aizskaršana. • Pastāsta par notikušu seksuālu izmantošanu. • Atdarina dzimumakta kustības un/vai skaņas.

		<ul style="list-style-type: none"> • Runā par redzētiem pornogrāfiskiem materiāliem, skatās, rāda vai sūta tos citiem. • Iesaistās seksuāla rakstura saziņā ar pieaugušo. • Fotografē vai filmē citus atkailinātā veidā. • Sūta kailbildes vai video citiem
--	--	---

Seksuālās uzvedības luksofors 7-9 gadu vecumam

Zaļā uzvedība	Dzeltenā uzvedība	Sarkanā uzvedība
<ul style="list-style-type: none"> • Aiztiek vai pēta savus dzimumorgānus, izprotot šīs darbības privāto raksturu. • Interesējas par seksu un attiecībām: piemēram, par atšķirībām starp zēniem un meitenēm, kā notiek sekss, kā rodas bērni, kā veidojas attiecības. • Vēlas, lai ievēro bērna privātumu (ģērbties, mazgāties un iet uz tualeti viens). • Stāsta vai jautā par ķermeņa daļām, izmantojot lamu vārdus vai slenga vārdus (piemēram, joki par dzimumorgāniem, kakām, čurām) • Turēšanās rokās vai pirmās bučas, skūpstu mēģinājumi ar sava vecuma bērnu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Interese par savu dzimumorgānu aiztikšanu sāk nomākt citas ikdienas darbības. • Pieskaras saviem dzimumorgāniem vai demonstrē tos citu cilvēku klātbūtnē. • Aiztiek cita bērna intīmās vietas vai iesaistās kopējā masturbēšanā. • Bieži jautā par seksuāla rakstura tēmām, lai gan jautājumi ir jau atbildēti. • Izsaka aizskarošus seksuāla rakstura komentārus par kādu klātienē vai viedierīcē. • Atsevišķos gadījumos sarunās, radošajos darbos vai rotaļās parādās seksuālas tēmas. 	<ul style="list-style-type: none"> • Publiski atkailinās vai pašapmierinās citu cilvēku klātbūtnē. • Uzstājīgi aiztiek citu cilvēku intīmās ķermeņa daļas. • Izsaka seksuāla rakstura draudus vai sūta īsziņas. • Sarunās, radošās aktivitātēs, rotaļās izteikti atkārtojas seksuālas tēmas. • Iesaista seksuālās darbībās jaunākus bērnus vai bērnus ar attīstības līmeņa atšķirību. • Piespiež citus bērnus piedalīties seksuālās darbībās. • Atdarina seksuālas darbības (skaņas, orālu vai ģenitālu dzimumaktu).

	<ul style="list-style-type: none"> • Runā par seksuālām attiecībām, izmantojot pieaugušajiem raksturīgu valodu. • Pārspīlēti raizējas par ķermeņa izskatu vai pastiprināti izceļ vai slēpj ķermeni. • Izsaka seksuāla rakstura jokus, kas vērsti pret citu personu. • Filmē vai fotografē sevi kailu 	<ul style="list-style-type: none"> • Uzsāk dzimumdzīvi (orāls, vagināls, anāls dzimumakts). • Seksuāla rakstura darbības ar dzīvniekiem. • Pastāsta par notikušu seksuālu izmantošanu. • Bērns sūdzas par niezi, apsārtumu, izsitumiem, izdalījumiem, dedzināšanu, sāpēm dzimumorgānos. • Runā par redzētiem pornogrāfiskiem materiāliem, meklē, skatās, rāda vai sūta tos citiem. • Iesaistās seksuāla rakstura saziņā ar pieaugušo. • Fotografē vai filmē citus atkailinātā veidā. • Sūta kailbildes vai video citiem. • Izveido sociālajos tīklos, spēlēs vai pieaugušo forumos nepatiesu informāciju par savu vecumu vai piedalās seksuāla rakstura saziņā. • Spēlē pieaugušo auditorijai paredzētas seksualizētas videospēles.
--	--	---

Seksuālās uzvedības luksofors 10-11 gadu vecumam

Zaļā uzvedība	Dzeltenā uzvedība	Sarkanā uzvedība
<ul style="list-style-type: none"> • Aiztiek vai pēta savus dzimumorgānus, pašapmierinās, izprotot šīs darbības privāto raksturu. • Interesējas par seksu un attiecībām: piemēram, kā notiek sekss, kā rodas bērni, kā veidojas attiecības. • Vēlas, lai ievēro bērna privātumu (ģērbties, mazgāties un iet uz tualeti viens). • Stāsta vai jautā par ķermeņa daļām, izmantojot lamu vārdus vai slenga vārdus. • Izsaka seksuāla rakstura jokus. • Apskaušanās, turēšanās rokās vai skūpstī ar sava vecuma bērnu. • Raizējas par ķermeņa izskatu vai pastiprināti izceļ vai slēpj ķermeni. 	<ul style="list-style-type: none"> • Interese par savu dzimumorgānu aiztikšanu sāk nomākt citas ikdienas darbības. • Pieskaras saviem dzimumorgāniem citu cilvēku klātbūtnē. • Aiztiek cita bērna intīmās vietas vai iesaistās kopējā masturbēšanā. • Bieži jautā par seksuāla rakstura tēmām, lai gan jautājumi ir jau atbildēti. • Izsaka seksuāla rakstura komentārus vai jokus, kas vērsti pret kādu personu klātienē vai viedierīcē. • Atsevišķos gadījumos sarunās, radošajos darbos vai rotaļās parādās seksuālas tēmas. • Runā par seksuālām attiecībām, izmantojot pieaugušajiem raksturīgu valodu. • Runā par redzētiem pornogrāfiskiem materiāliem, meklē tos. • Filmē vai fotografē sevi kailu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Publiski atkailinās vai pašapmierinās citu cilvēku klātbūtnē. • Uzstājīgi aiztiek citu cilvēku intīmās ķermeņa daļas. • Izsaka seksuāla rakstura draudus vai sūta īsziņas. • Sarunās, radošās aktivitātēs, spēlēs izteikti atkārtojas seksuālas tēmas. • Iesaista seksuālās darbībās jaunākus bērnus vai bērnus ar attīstības līmeņa atšķirību. • Piespiež citus bērnus piedalīties seksuālās darbībās. • Atdarina orālu vai ģenitālu dzimumaktu. • Uzsāk dzimumdzīvi (orāls, vagināls, anāls dzimumakts). • Seksuāla rakstura darbības ar dzīvniekiem. • Pastāsta par notikušu seksuālu izmantošanu.

		<ul style="list-style-type: none">• Bērns sūdzas par niezi, apsārtumu, izsitumiem, izdalījumiem, dedzināšanu, sāpēm dzimumorgānos.• Izmanto pornogrāfiju, lai pašapmierinātos.• Patērē vardarbīga satura pornogrāfiskos materiālus.• Rāda vai sūta pornogrāfiskos materiālus citiem.• Fotografē vai filmē citus atkailinātā veidā.• Fotografē vai filmē sevi, veicot seksuāla rakstura darbības, seksuālās pozās un/vai atklājot dzimumorgānus.• Iesaistās seksuāla rakstura saziņā ar pieaugušo.• Sūta kailbildes vai video citiem.• Izveido sociālajos tīklos, spēlēs vai pieaugušo forumos nepatiesu informāciju par savu vecumu vai piedalās seksuāla rakstura saziņā.• Spēlē pieaugušo auditorijai paredzētas seksualizētas videospēles.
--	--	--

Seksuālās uzvedības luksofors 12-14 gadu vecumam

Zaļā uzvedība	Dzeltenā uzvedība	Sarkanā uzvedība
<ul style="list-style-type: none"> • Pašapmierinās vienatnē. • Lieto seksuāla rakstura valodu, tostarp lamu un slenga vārdus, joko par seksuālām tēmām. • Interese par seksualitāti, runā un meklē informāciju par to. • Meklē privātumu. • Var būt sava vecuma draugs/draudzene, ar ko labprātīgi skūpstās, apskaujas, pavada laiku kopā. 	<ul style="list-style-type: none"> • Pašapmierināšanās interesē vairāk kā citas ikdienas darbības. • Iesaistās romantiskās attiecībās ar divus vai vairāk gadus vecākiem pusaudžiem. • Izsaka seksuāla rakstura komentārus vai jokus, kas vērsti pret kādu personu klātienē vai viedierīcē. • Izteikti seksualizēti, provokatīvi uzvedas. • Pauž bažas par grūtniecības iestāšanos vai inficēšanos ar seksuāli transmisīvām slimībām. • Meklē iespējas slepus novērot citus atkailinātā veidā. • Seksuāls kontakts ar vienaudžiem (piemēram, abpusēja otra intīmo ķermeņa daļu aiztikšana). • Meklē pornogrāfiska rakstura materiālus (video, filmas, spēles utt.). • Iesaista citus vienaudžus seksuāla rakstura saziņā. • Filmē vai fotografē sevi kailu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Demonstrē dzimumorgānus vai publiski masturbē. • Risina seksuāli detalizētas sarunas ar jaunākiem bērniem vai bērniem ar attīstības līmeņa atšķirību. • Iesaistās romantiskās attiecībās ar pieaugušajiem. • Traumē savus vai citu cilvēku dzimumorgānus. • Iesaista seksuālās darbībās jaunākus bērnus vai bērnus ar attīstības līmeņa atšķirību. • Piespiež citus bērnus piedalīties seksuālās darbībās. • Uzsāk dzimumdzīvi (orāls, vagināls, anāls dzimumakts). • Iesaistās seksuālās darbībās, pretī saņemot naudu vai citus labumus. • Izsaka aizskarošus seksuāla rakstura komentārus vai jokus, kas vērsti pret kādu personu klātienē vai viedierīcē un ir pazemojoši un cieņu aizskaroši.

		<ul style="list-style-type: none"> • Seksuāla rakstura darbības ar dzīvniekiem. • Pastāsta par notikušu seksuālu izmantošanu. • Bērns sūdzas par niezi, apsārtumu, izsitumiem, izdalījumiem, dedzināšanu, sāpēm dzimumorgānos. • Ir iestājusies grūtniecība. • Izveido sociālajos tīklos, spēlēs vai pieaugušo forumos nepatiesu informāciju par savu vecumu. • Iesaistās seksuāla rakstura saziņā ar pieaugušo. • Izmanto pornogrāfiju, lai pašapmierinātos. • Patērē vardarbīga satura pornogrāfiskos materiālus. • Fotografē vai filmē sevi, veicot seksuāla rakstura darbības, seksuālās pozās un/vai atklājot dzimumorgānus. • Piespiež citus bērnus iesaistīties seksuāla rakstura saziņā vai sūtīt kailbildes. • Rāda vai sūta pornogrāfiskos materiālus citiem. • Fotografē vai filmē citus atkailinātā veidā. • Sūta kailbildes vai video citiem. • Spēlē pieaugušo auditorijai paredzētas seksualizētas videospēles.
--	--	--

Seksuālās uzvedības luksofors 15-17 gadu vecumam

Zaļā uzvedība	Dzeltenā uzvedība	Sarkanā uzvedība
<ul style="list-style-type: none"> • Pašapmierinās vienatnē. • Izpauž savu seksualitāti dažādos veidos (piemēram, apģērbs, uzskatu paušana). • Risina seksuāli detalizētas sarunas ar vienaudžiem. • Izsaka seksuāla rakstura jokus. • Var tikt uzsākta dzimumdzīve (ar abpusēju piekrišanu, ar līdzīga vecuma partneri). 	<ul style="list-style-type: none"> • Pašapmierināšanās interesē vairāk kā citas ikdienas darbības. • Izsaka aizskarošas seksuāla rakstura piezīmes. • Izteikti seksualizēti, provokatīvi uzvedas. • Iesaistās romantiskās un/vai dzimumattiecībās ar personām ar divus vai vairāk gadus vecākām personām. • Izsaka seksuāla rakstura komentārus vai jokus, kas vērsti pret kādu personu klātienē vai viedierīcē. • Vairāki seksuāli partneri, nelieto kontracepciju. • Meklē iespējas slepus novērot citus atkailinātā veidā. • Filmē vai fotografē sevi kailu. • Iesaistās seksuāla rakstura saziņā ar vienaudžiem. 	<ul style="list-style-type: none"> • Publiski demonstrē dzimumorgānus vai pašapmierinās. • Interese par seksu traucē ikdienas gaitām. • Stājas dzimumattiecībās bez abpusējas piekrišanas. • Seksuāli pazemo vai aizskar citus. • Uzvedas seksuāli agresīvi/vardarbīgi (piemēram, uzmākšanās, draudi, sekošana), tai skaitā tiešsaistē. • Izsaka aizskarošus seksuāla rakstura komentārus vai jokus, kas vērsti pret kādu personu klātienē vai viedierīcē un ir pazemojoši un cieņu aizskaroši. • Ar manipulācijām vai ar varu grib piespiest citus atkailināties, iesaistīties seksuālās darbībās. • Risina seksuāli detalizētas sarunas vai veic darbības ar jaunākiem bērniem vai bērniem ar attīstības līmeņa atšķirību. • Stājas dzimumattiecībās apreibinošo vielu ietekmē.

		<ul style="list-style-type: none"> • Traumē savus vai citu cilvēku dzimumorgānus. • Dzimumattiecības ar personām, ar kurām jaunietis ir nevienlīdzīgās varas attiecībās (piemēram, pedagogs, ārsts). • Iesaistīšanās seksuālās darbībās, pretī saņemot naudu vai citus labumus. • Seksuāla rakstura darbības ar dzīvniekiem. • Pastāsta par notikušu seksuālu izmantošanu. • Sūdzas par niezi, apsārtumu, izsitumiem, izdalījumiem, dedzināšanu, sāpēm dzimumorgānos. • Piespiež citus iesaistīties seksuāla rakstura saziņā vai sūtīt kailbildes. • Pornogrāfijas skatīšanās traucē ikdienas darbībām. • Patērē vardarbīga satura pornogrāfiskos materiālus. • Fotografē vai filmē citus atkailinātā veidā. • Sūta citiem attēlus vai video, kuros redzamas ģenitālijas. • Spēlē pieaugušo auditorijai paredzētas seksualizētas videospēles.
--	--	---

Kā reaģēt?

Pirmās darbības, ja speciālists novēro “**zaļo**” uzvedību.

- 1 Vecumam piemērotā un cieņpilnā veidā sniedz bērnam zināšanas par viņa ķermeni, robežām un drošām attiecībām.

Pirmās darbības, ja speciālists novēro “**dzelteno**” uzvedību.

- 1 Iejūtīgi un cieņpilni apturi darbību, skaidri pasakot, kuru no bērna veicamajām darbībām viņam vai viņai jāpārtrauc.
- 2 Īsi paskaidro, kādēļ šī darbība nav piemērota.
- 3 Ja situācija ir norisinājusies publiskā telpā, tad atbalsta sniegšanu organizē individuāli un vēlāk (tajā pašā dienā), kad bērns vairs neatrodas publiskā vietā, piemēram, mācību klasē. Sarunā bērnam iejūtīgi atgādini par robežām un drošības informāciju.
- 4 Izvērtē situāciju un novērtē, vai ir nepieciešams vērsties pie cita speciālista, piemēram, psihologa. Pārrunā situāciju ar bērna vecākiem vai likumiskajiem pārstāvjiem. Turpini novērot bērna uzvedību.

Pirmās darbības, ja speciālists novēro “**sarkano**” uzvedību.

- 1 Iejūtīgi un cieņpilni apturi darbību, skaidri pasakot, kuru no bērna veicamajām darbībām viņam vai viņai jāpārtrauc.
- 2 Īsi paskaidro, kādēļ šī darbība nav piemērota.
- 3 Ja situācija ir norisinājusies publiskā telpā, tad atbalsta sniegšanu organizē individuāli un nekavējoties (kad bērns vairs neatrodas publiskā vietā, piemēram, mācību klasē). Sarunā bērnam iejūtīgi atgādina par robežām un drošības informāciju.
- 4 Pārrunā situāciju ar bērna vecākiem vai likumiskajiem pārstāvjiem. Atbilstoši savas pārstāvētās iestādes ziņošanas kārtībai informē iestādes vadību. Komandā (iekšējā starpprofesionāļu sapulcē iestādes līmenī vai starpinstitūciju sanāksmē) pieņem lēmumu par atbalsta piesaistīšanu.
Ja pastāv pamats uzskatīt, ka bērns cietis no vardarbības, seksuālas izmantošanas, apdraudēta bērna dzīvība, veselība, drošība, attīstība, nepieciešams nekavējoties ziņot Valsts policijai un nepieciešamības gadījumā izsaukt Neatliekamās medicīniskās palīdzības dienestu!

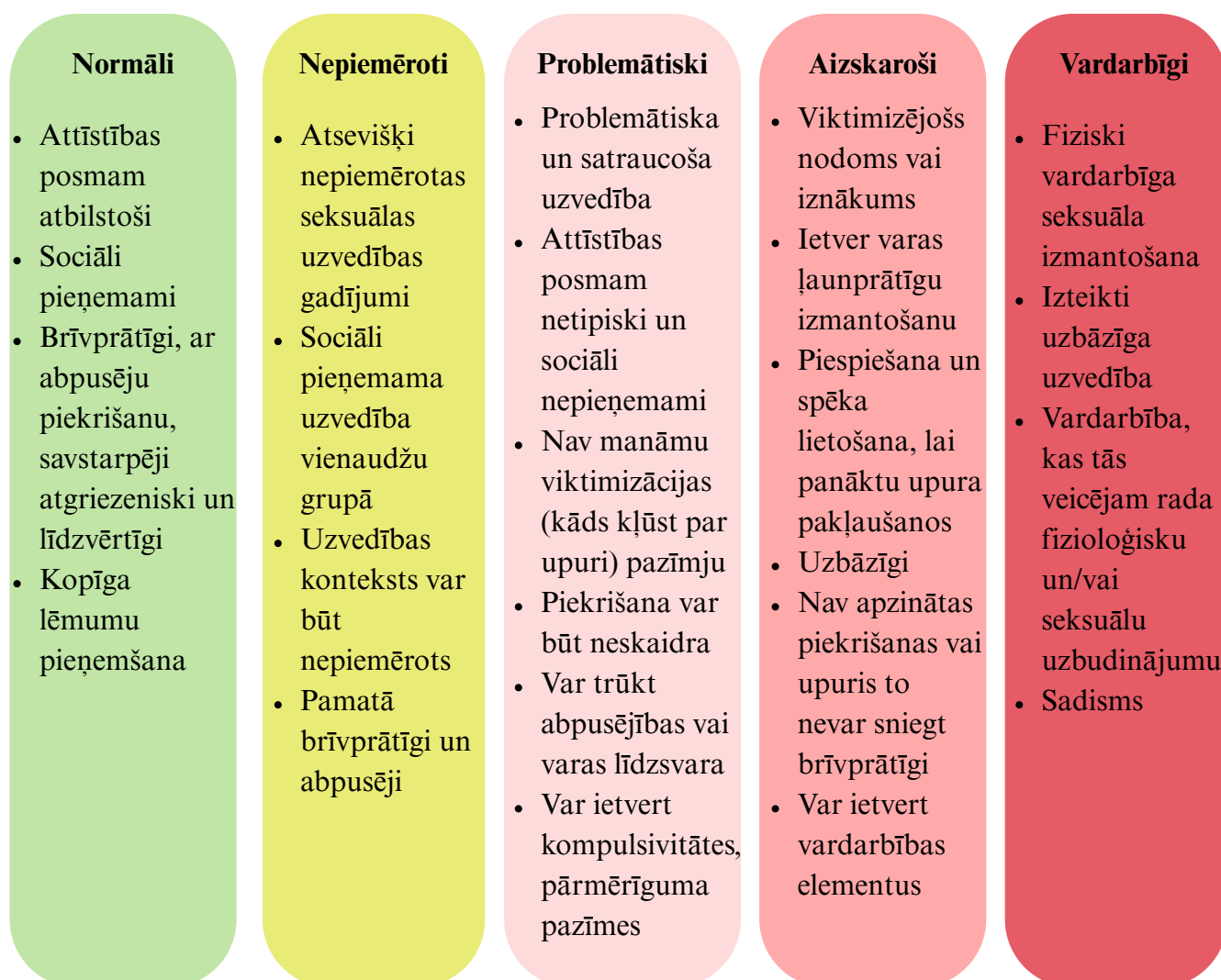
Pie kā vērsties?

Ne visās situācijās, kad bērna seksuālā uzvedība nav atbilstoša bērna vecumposmam un konkrētajiem apstākļiem, speciālistam ir jāvēršas tiesībsargājošajās institūcijās. Nereti bērnam ir nepieciešams psiholoģiskais vai cita veida atbalsts, lai ar savu uzvedību nekaitētu sev un citiem.

Izvērtējot katru gadījumu individuāli, tomēr var rasties situācijas, kurās speciālistam ir jāvēršas Valsts policijā. Ņemot vērā luksofora principu, šie gadījumi tiek kategorizēti kā sarkanās krāsas uzvedība. Novērojot šīs kategorijas bērna seksuālo uzvedību, svarīgi apzināties, ka pastāv plašs spektrs ar darbībām, no kurām visas nav vienādi kaitējošas vai bīstamas. Tāpat ne visos sarkanās krāsas uzvedības gadījumos ir nepieciešams ziņot Valsts policijai.

Šajā metodiskajā materiālā sarkanās krāsas uzvedības skaidrojumam tiek lietots Saimona Haketa (*Simon Hackett*) izstrādātā bērnu seksuālās uzvedības spektra modelis (1.shēma), kurā tāda uzvedība, kas ir kaitējoša, nepiemērota vai bīstama, ir kategorizēta trīs apakšgrupās: problemātiska (*problematic*), aizskaroša (*abusive*), vardarbīga (*violent*). [3] [6]

1.shēma. Saimona Haketa bērnu seksuālās uzvedības spektra modelis.

Problemātiska uzvedība

Problemātiska uzvedība, kas robežojas ar dzelteni uzvedību, ir kopumā **problemātiska un var būt kaitējoša** pašam bērnam, tā **nav bērna vecumam un attīstības līmenim atbilstoša** un **sociāli pieņemama**, bet šajās darbībās **netiek novērota upura loma**, kuru ieņem kāds no darbībās iesaistītajiem.

Šādas uzvedības gadījumā visvarīgākais ir **sniegt bērnam nepieciešamo atbalstu**, sadarboties ar bērna vecākiem vai likumiskajiem pārstāvjiem, kā arī noskaidrot uzvedības iemeslus, cēloņus. Problemātiskas uzvedības gadījumos ieteicams organizēt **starpprofesionālu sapulci iestādes līmenī** (piemēram, izglītības iestādes administrācija/vadība, atbalsta personāls un pedagogs/i). Atbalsta sniegšana var mazināt risku, ka bērna uzvedība paliek kaitējošāka vai bīstamāka.

Daži uzvedības piemēri

Līdz 3 gadu vecumam: Pārmērīga interese par savu dzimumorgānu aiztikšanu traucē veikt ikdienas darbības, izraisa dzimumorgānu traumas vai ir ilgstoša.

4-6 gadi: Atdarina dzimumakta kustības un/vai skaņas.

7-9 gadi: Izveido sociālajos tīklos, spēlēs vai pieaugušo forumos nepatīcus informāciju par savu vecumu vai piedalās seksuāla rakstura saziņā.

10-11 gadi: Publiski atkailinās vai pašapmierinās citu cilvēku klātbūtnē.

12-14 gadi: Spēlē pieaugušo auditorijai paredzētas seksualizētas videospēles.

15-17 gadi: Interese par seksu traucē ikdienas gaitām.

Aizskaroša uzvedība

Aizskaroša uzvedība	
	Daži uzvedības piemēri
<p>Aizskaroša uzvedība, kurā vērojama aizskaroša rīcība, var būt kaitējoša un bīstama gan pašam darbību veicējam, gan citiem. Tā ir uzbāzīga, piespiedoša un var ietvert fiziska spēka pielietošanu darbību veikšanai.</p> <p>Šādas uzvedības gadījumos atbildīgajam speciālistam pēc pirmo darbību veikšanas ir būtiski organizēt starpinstitūciju sanākumi (STIS), kurā tiek pieņemts lēmums par turpmākajām darbībām individuālā gadījuma risināšanai, lai bērns saņemtu piemērotu atbalstu. Nepieciešams pieņemt lēmumu par ziņošanu Valsts policijai.</p>	<p>Līdz 3 gadu vecumam: Piespiež, iesaista citus bērnus seksuāla rakstura darbībās, piemēram, guļas virsū.</p> <p>4-6 gadi: Iesaista citus bērnus seksuāla rakstura rotaļās pret viņu gribu.</p> <p>7-9 gadi: Iesaista seksuālās darbībās jaunākus bērnus vai bērnus ar attīstības līmeņa atšķirību.</p> <p>10-11 gadi: Uzstājīgi aiztiek citu cilvēku intīmās ķermeņa daļas.</p> <p>12-14 gadi: Izsaka aizskarošus seksuāla rakstura komentārus vai jokus, kas vērsti pret kādu personu klātienē vai viedierīcē un ir pazemojoši un cieņu aizskaroši.</p> <p>15-17 gadi: Ar manipulācijām vai ar varu grib piespiest citus atkailināties, iesaistīties seksuālās darbībās.</p>

Vardarbīga uzvedība

	Daži uzvedības piemēri
<p>Vardarbīga uzvedība ir bīstama rīcība, kas rada nopietnas fiziskas un emocionālas traumas bērnam un/vai citiem iesaistītajiem. Tā ir seksuāla izmantošana, kas iekļauj piespiešanu, uzbāzību, fizisku un emocionālu vardarbību. Šajā kategorijā ietilpt arī visi tie gadījumi, kad pieaugusi persona ir veikusi seksuāla rakstura darbības ar bērnu, kurš nav sasniedzis 16 gadu vecumu.</p> <p>Šādas uzvedības gadījumā atbildīgais speciālists pēc pirmo darbību veikšanas par gadījumu ziņo Valsts policijai un nepieciešamības gadījumā izsauc Neatliekamās medicīniskās palīdzības dienestu. Lēmumus par atbalsta sniegšanu pieņem starpinstitūciju sanāsmē (STIS).</p>	<p>Līdz 3 gadu vecumam: Dzimumorgānu traumas.</p> <p>4-6 gadi: Pastāsta par notikušu seksuālu izmantošanu.</p> <p>7-9 gadi: Uzsāk dzimumdzīvi (orāls, vagināls, anāls dzimumakts).</p> <p>10-11 gadi: Iesaistās seksuāla rakstura saziņā ar pieaugušo.</p> <p>12-14 gadi: Piespiež citus bērnus piedalīties seksuālās darbībās. Uzsāk dzimumdzīvi (orāls, vagināls, anāls dzimumakts). Ir iestājusies grūtniecība.</p> <p>15-17 gadi: Dzimumattiecības ar personām, ar kurām jaunietis ir nevienlīdzīgās varas attiecībās (piemēram, pedagogs, ārsts). Iesaistīšanās seksuālās darbībās, pretī saņemot naudu vai citus labumus.</p>

Iestāžu un speciālistu kompetences

Lai labāk izvērtētu, kuras institūcijas vai speciālista atbalstu varētu piesaistīt, sniedzot bērnam palīdzību, ir svarīgi apzināties to kompetences.

Sociālā dienesta iesaiste

Atkarībā no situācijas, sociālajā dienestā jāvēršas dzeltenās un sarkanās krāsas uzvedības gadījumos, izvērtējot katru gadījumu individuāli.

Sociālais dienests veiks sekojošās darbības:

- Situācijas noskaidrošana, izvērtēšana, bērnam droša vide, saruna ar vecākiem vai likumiskajiem pārstāvjiem (sadarbība ar bāriņtiesu).
- Ziņojumi Valsts policijai un bāriņtiesai (ja nepieciešams);
- Atbalsta sniegšana visai ģimenei (psihologs, sociālais darbinieks, ģimenes asistents u.c.).

Ikviens signāls (bērna fantāzijas, ilūzijas, zīmējumi, u.c. atspoguļojuma veids), kas varētu norādīt uz bērna seksuālas izmantošanas risku un/vai kaitējošu seksuālo uzvedību, ir uzskatāms kā pietiekams signāls, lai iesaistītu sociālo dienestu. Tas sniegs atbalstu gan bērnam, gan ģimenei, lai risinātu konkrēto gadījumu.

Bāriņtiesas iesaiste

Ja ir aizdomas par seksuālu izmantošanu ģimenē vai citas formas vardarbību, tajā skaitā pamešanu novārtā – jāvēršas bāriņtiesā.

Valsts policijas iesaiste

Ja ir aizdomas par noziedzīgu nodarījumu, obligāti un nekavējoties jāvēršas policijā.

- Vienotais ārkārtas palīdzības izsaukumu numurs – 112
- Valsts policijas informatīvais tālrunis – 67075333 (pieejams darba dienās laikā no plkst. 8:00 - 16:30)

Bērnu aizsardzības centra iesaiste

Bērnu aizsardzības centrs sniedz konsultatīvu atbalstu speciālistiem.

- Bērnu un pusaudžu uzticības tālrunis - 116111.
- Krīzes situācijās ir pieejams Krīzes intervences komandas atbalsts. Krīzes situācijā ziņojiet un saņemiet palīdzību, zvanot uz Bērnu aizsardzības centra Uzticības tālruni 116111.
- Ja speciālists izglītības iestādē saskaras ar gadījumu, kurā ir manīta vardarbība, tad pieejamais metodiskais atbalsts ir Algoritms vardarbības gadījumu risināšanai izglītības iestādēs.
- Metodiskais atbalsts speciālistiem ir pieejams arī Bērnu aizsardzības centra mājaslapā ŠEIT.

Atbalsts, padoms un saruna:

- Bērnu un pusaudžu uzticības tālrunis – 116111 (diennakts tālrunis);
- Nodibinājums "Dardedze" tālrunis – +371 67600685; +371 29556680 (WhatsApp)
Pieejams darba dienās no plkst. 9:00 līdz 17:00.;
- Krīžu un konsultāciju centrs "Skalbes" krīzes tālrunis – 116123. Pirmā psiholoģiskā palīdzība (bezmaksas diennakts tālrunis);
- Tālrunis noziegumos cietušajiem – 116006.

Kur meklēt informāciju par to, ko preventīvi mācīt bērniem par ķermeņa attīstību un drošību attiecībā ar citiem:

- Veselības ministrija – "Seksuālā veselība";
- Centrs Dardedze – "Drošības bibliotēka";
- Slimību profilakses un kontroles centrs – "Seksuālā un reproduktīvā veselība"
- Bērnu klīniskā universitātes slimnīca – "Kā rodas bērni?" un "Seksuālā un reproduktīvā veselība";
- Papardes zieds – "Izglītojoši materiāli";
- Latvijas Drošāka interneta centrs (Drošsinternets.lv) – "Materiāli".

Atsauces un izmantotie resursi

- [1] Bērnu tiesību aizsardzības likums, 3. pants, 1.daļa. <https://likumi.lv/ta/id/49096#p3>
- [2] Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1. pants, 10.punkts. <https://likumi.lv/ta/id/49096#p1>
- [3] Hackett, Simon. *Study on Sexual Violence and Harmful Sexual Behaviour Displayed by Children: Nature, Causes, Consequences and Responses*. Strasbourg, France: Council of Europe, 2025. Pieejams: <https://rm.coe.int/enf-vae-2024-05-e-harmful-sexual-behaviour-/1680b219c7>
- [4] Pornogrāfijas ierobežošanas likums, 1. pants, 1.punkts. <https://likumi.lv/ta/id/157638#p1>
- [5] Pornogrāfijas ierobežošanas likums, 1. pants, 2.punkts. <https://likumi.lv/ta/id/157638#p1>
- [6] Hackett, Simon. *Children, Young People and Sexual Violence*. In Barter, C. & Berridge, D. (eds) *Children Behaving Badly? Exploring peer violence between children and young people*. London, Blackwell Wiley. 2010. Pieejams: https://tce.researchinpractice.org.uk/wp-content/uploads/2020/05/children_and_young_people_with_harmful_sexual_behaviours_research_review_2014.pdf

Materiāls adaptēts Latvijas kontekstam, izmantojot šos resursus:

1. Brook. “Sexual Behaviours Traffic Light Tool.” 2026. Pieejams: <https://www.brook.org.uk/education/sexual-behaviours-traffic-light-tool/>
2. Janus Centret. *Bekymringsbarometer: En guide til at identificere, vurdere og reagere på børns seksuelle adfærd*. 2022. Pieejams: <https://www.januscentret.dk/bekymringsbarometer/>
3. Le CRIAVS Île-de-France. *Les comportements sexuels des enfants et des adolescents*. 2021. Pieejams: <https://violences-sexuelles.info/portfolio/comportements-sexuels-des-enfants/>
4. Lucy Faithfull Foundation. “How to Tell if a Child’s Sexual Behaviour Is Appropriate for Their Age.” 2026. Pieejams: <https://www.lucyfaithfull.org.uk/advice/concerned-about-a-child-or-young-persons-sexual-behaviour/how-to-tell-if-a-childs-sexual-behaviour-is-appropriate-for-their-age/>
5. Scottish Government. *Working with Children and Young People Who Have Displayed Harmful Sexual Behaviour: Evidence-Based Guidance for Professionals Working with Children and Young People*. Edinburgh: Scottish Government, 2024. Pieejams: <https://www.gov.scot/publications/working-children-young-people-displayed-harmful-sexual-behaviour-evidence-based-guidance-professionals-working-children-young-people/documents/>